

FUSÛSU'L-HİKEM'DE KUR'ÂN'DAN YAPILAN İKTİBASLARIN ŞEKİLLERİ VE AMAÇLARI

Gülhan MADEN

Özet

Fusûsu'l-Hikem'de Kur'ân'dan Yapılan İktibasların Şekilleri ve Amaçları

İbnü'l-Arabî bütün eserlerinde olduğu gibi Fusûsu'l-Hikem'de de vahdet-i vücud felsefesini dile getirmektedir. İbnü'l-Arabî bu eserinde hiç de azımsanmayacak ölçüde âyet iktibası yapmakta ve vahdet-i vücud eksenli tasavvufî düşüncelerini bu âyetlere dayandırmaya çalışmaktadır. Ancak âyet iktibasında bu ana gaye dışında başka tâlî amaçlar da göze çarpmaktadır. Çoğunlukla işârî olarak ele aldığı âyetleri eserine farklı şekil ve tarzlarda derc eden İbnü'l-Arabî, kendisiyle özdeşleşen vahdet-i vücud düşüncesinin ilhamını Kur'an'dan aldığını hissettirmektedir.

Anahtar kelimeler: İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, âyet, vahdet-i vücud.

Abstract

The Ways and Goal of Quotations from Koran in Fususu'l-hikem

As "Fususu'l Hikem" in all of his works, İbnü'l Arabi states the phylosophy of "Vahdet-i Vucud" in "Fususu'l Hikem". İbnü'l Arabi makes quotations in an unignorable number and tries to base his sufistic thoughts related to "Vahdet-i Vucut" on these verses. However in this quotations of verses there are other secondary goals apart from this main goal İbnü'l Arabi, integrating the verses which is handled mostly verbal indicates that inspration of the phylosophy of "Vahdet-i Vucut" which becomes from Koran.

Key words: Ibn Arabi, Fusus, theosophical commentary, verse, quotation.

Giriş

Başta fıkıh ve kelâm olmak üzere tüm İslâm ilimleri, Kur'ân'a dayanmaya ve onu esas almaya özen göstermişlerdir. Aynı şey, tasavvuf ilmi için de geçerlidir. Tasavvuf alanında eser kaleme alan her mutasavvıf, yazdıklarını Kur'ân ayetlerine dayanarak yazmaya özen göstermiştir.

İslâm âleminde yetişen en önemli mutasavvıflardan biri, pek çoklarına göre de en büyüğü¹ olarak kabul edilen İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) de, *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinde, Kur'ân ayetlerine sık sık başvurmaktadır. Tasavvufî görüşlerin ağırlıkta olduğu bu eser, yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine izafeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır. İbnü'l-Arabî eserde zâtiyyet, ulûhiyet, rubûbiyyet, vücûd, mevcûd, adem, insan-ı kâmil, hakikat, tecelliyat, nübüvvet,

1 bk. Süleyman Uludağ, *İbnü'l-Arabî*, TDVY, Ankara 1995, s. IX.

velâyet, ibadet gibi metafizik konulara kendi bakış açısından açıklamalar getirmektedir.²

Tam adı *Fusûsu'l-Hikem ve Husûsu'l-Kilem* olan ve İbnü'l-Arabî'nin fikir sisteminin bir özeti sayılan eserin yazılışı ile ilgili bizzat İbnü'l-Arabî'nin kendisi, eserin başında birtakım bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilere göre o eserini aynen, fazlasız ve noksansız olarak, rüyasında görmüş olduğu Hz. Peygamber'den almış, kendisinden hiçbir şey katmadan müslümanların istifadesine sunmuştur.³

"Fusûsu'l-Hikem" in en önemli özelliği, İbnü'l-Arabî'nin diğer eserlerinde dağınık, biraz da örtülü olarak anlattığı vahdet-i vücûd öğretisini bu eserde daha derli toplu ve daha açık bir şekilde ortaya koyması, bununla ilgili temel kavramları tespit edip kendine özgü terminoloji (ıstılahlar) geliştirmiş olmasıdır.⁴

Eserin bir diğer önemli özelliği de İbnü'l-Arabî'nin te'lifte olgunluğa ulaştığı zirveyi temsil etmesi ve onun sistemini mükemmel bir şekilde yansıtmasıdır.⁵

2 Mahmut Erol Kılıç, *"Fusûsu'l-Hikem"*, DİA, İstanbul 1996, c. 8, s. 231.

3 Kendi ifadeleri ile: "627 hicret yılı Muharrem ayının son günlerinde, Şam'da (bulduğum sıralarda) Tanrı Peygamberi Hazret-i Muhammed'i gerçek bir rüya âleminde gördüm. Elinde bir kitap tutuyordu. Bana buyurdular ki, 'Bu *Fusûsu'l-Hikem* (Hikmetlerin Özü) kitabıdır. Bunu al ve halka açıkça anlat da bu hikmetlerden herkes faydalansın'. Ben, 'Allah ve Resûlüne boyun eğmek ve aramızdan emir vermek mevkiinde olanların emirlerini dinlemek yaraşır' dedim. Yüce Peygamber'in bana tarif ettiği vechile hiçbir eksiklik ve fazlalığa meydan vermeden, bu kitabın halka açıklanması hususundaki ümidimi gerçekleştirdim. Hâlis niyetle hareket ettim. Temiz bir maksat ve himmet güttüm." İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, İstanbul 1287, s. 2; Türkçe Tercümesi: Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1992, s. 19; Şerhi: Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, 3. Basım, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 1999, c. 1, s. 97-99. Çeşitli kütüphanelerde onlarca baskısı bulunan *Fusûsu'l-Hikem*'in h.1287 İstanbul baskısının esas alındığı bu çalışmada, Prof. Ebu'l-Alâ Affî'nin tahkikli neşri de dikkate alınmış, gerek duyulduka o da referans olarak gösterilmiştir. Tercümelerde ise çoğunlukla Nuri Gençosman'ın tercümesine başvurulmuş, ancak zaman zaman, Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı tarafından hazırlanan Ahmet Avni Konuk'un *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*'nden de faydalanılmış, en uygun tercüme verilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızın birinci derece kaynağı olan *Fusûsu'l-Hikem*'den yapılan alıntılar için dipnotlarda, müellifin adı zikredilmeden yalnızca eser ismi kısaltılarak (Fusûs) verilmiştir. Aynı şey, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye* için de uygulanmış, yalnızca "el-Futûhât" şeklinde belirtilmiştir. Bu eserin Osman Yahya tarafından yapılan neşrinden³ yapılan alıntılar ise (nşr.) olarak gösterilmiştir. Ayrıca *Fusûs* için öncelikle üç farklı sayfa numarası verilmiştir. Bunlardan birincisi *Fusûsu'l-Hikem*'in 1287 İstanbul baskısını ifade etmektedir. İkincisi Nuri Gençosman'ın tercümesini, üçüncüsü ise A. Avni Konuk'un şerhini ifade etmektedir. Dördüncü bir numara verildiğinde ise bu, Affî'nin tahkikli neşri için kullanılmıştır ve "tahk.:" şeklinde belirtilmiştir.

4 Uludağ, *İbnü'l-Arabî*, s. 81.

5 Affî, "İbnü'l-Arabî İle İlgili Araştırma Serüvenim", çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi*

I. Âyetlerin İktibas Şekilleri

Müellif, 27 bölüm halinde sunduğu eserin her bir bölümü için “fass” tabirini kullanmakta ve “*Âdem Kelimesindeki İlâhî Hikmet Fassı*” gibi her bölüme bir hikmetle özdeşleştirdiği bir peygamberin adını vermektedir.⁶ Çoğunlukla bu peygamberlerle ilgili ayetlerden yola çıkarak bu ayetlerin arkasında gizli olan bâtinî mânâlara işaret etmekte ve ifade etmek istediği hususu bu âyetlerle sağlamlaştırmaktadır.⁷ Bu özelliği dolayısıyla eserde âyet iktibaslarının çok yoğun olduğu görülmektedir. Eserde, gerek lâfzen gerekse mânâsına atıf yapılarak alınan yaklaşık 440 âyet mevcuttur. Bu rakam eserin hacmiyle karşılaştırıldığında, her sayfaya neredeyse dört âyet düşmektedir. Bunlardan çoğu (yaklaşık dörtte üçü) Kur'ân metnine sadık kalınarak, yani lâfzen iktibas edilmiş, bir kısmı da sadece mânâsına işaret edilerek telmih yoluyla esere alınmıştır.

A. Âyetlerin Lafzen İktibas

a. Âyetin Tamamının İktibas

Lâfzen iktibas edilen âyetler arasından bir bütün olarak metne aktarılan âyet sayısı 67 olup (grup olarak iktibas edilen âyetler bir âyet olarak değerlendirilmiştir) bunlardan 26 tanesi aynen ve fâsılasız, 25 tanesi bölüm bölüm (aralara bazı açıklamalar eklenerek), 5 tanesi ufak birtakım değişikliklerle alınmış, 9 tanesinin ise bir kısmı lâfzen, diğer bir kısmı mânâ olarak iktibas edilmiştir. İkisinde ise, sûrenin tamamının esere aktarıldığı görülmektedir.

İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2000, c. 9, sayı: 9, s. 707.

- 6 Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Muhammed de dahil olmak üzere 28 peygamberin adı geçmektedir. Bunlardan Uzeyr, Lokman ve Zülkarneyn (a.s.)'ın peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. (bk. Süleyman Ateş, *Kur'ân'da Peygamberler Tarihi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 23.) Fakat İbnü'l-Arabî, bunlardan Uzeyr ve Lokman adına birer fass açmış ve dolayısıyla onları peygamberler arasında saymıştır. Zülkarneyn adına ise fass açmamıştır. Aynı şekilde Kur'ân'da adı geçtiği halde Zülkifl ve Elyesa' (a.s.)nın da adlarına yer vermemiştir. Bunların yerine Kur'ân'da adı geçmeyen, fakat Peygamber oldukları sadece bazı hadislerde zikredilen Sît ve Hâlid b. Sinan adına fass açmıştır. Yani Kur'ân'da adı geçen 28 peygamberden üçüne (Zülkarneyn, Zülkifl ve Elyesa') eserinde yer vermeyen müellif, Kur'ân'da adı geçmeyen iki isme (Şit ve Halid b. Sinan) yer vermiş ve toplam 27 peygambere ait fass açmıştır.
- 7 Uludağ, *İbnü'l-Arabî*, s. 82; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 2. Baskı, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 170; Afifi, “İbnü'l-Arabî İle İlgili Araştırma Serüvenim”, s. 700; Claude Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, çev. Atilla Ataman, 3. Baskı, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 282.

a.1. Aynen İktibas

Aynen ve araya hiçbir fâsıla koymadan bir bütün olarak alınan âyetlerin ilki, Fâtiha Sûresinin birinci âyetidir. Nuh Fassı'nda geçen bu âyeti müellif, “*Âlemdeki sûretlerin hepsi Hakk'ın dilleri olup O'nu övmektedir*” dedikten sonra, bu görüşüne delil olarak zikretmektedir:

“Bundan dolayı ‘**Hamd ve senâ âlemlerin Rabbi içindir**’⁸ buyurmakla, bu senânın neticesinin yine kendisine vardığına işaret etmiş oluyor.”⁹

Şu cümlelerde bu iktibas şeklinin bir diğer örneğini görmek mümkündür:

“Yücelik iki türlüdür. Birincisi mekân yüksekliği, ikincisi mekân, yani mertebe ve makam yüksekliğidir. Mekân yüksekliği, ‘**Onu yüksek bir mekâna yükselttik**’¹⁰ âyetinin medlûlü gibidir.”¹¹

a.2. Açıklamalar Konularak Yapılan İktibas

Eserde tamamı aynen iktibas edilmekle birlikte, araya birtakım açıklamalar eklenen âyetler de vardır. Bunlara misal olarak şu âyet gösterilebilir:

“(Nuh kavmi) ‘**Gerçekten birçoklarını sapıttırdılar.**’ Yani tek olan ilâhın çeşitli yönlerini ve nisbetlerini saymak hususunda halkı şaşırttılar. (Kur’ân’da adı geçen ve) kitaba varis olan üç taifeden biri olan ve (Allah’ın) muktesid ve sâbık’tan önce zikrettiği, nefislerine ‘**Zulmedenlerin ise ancak dalâletini artır.**’¹² Yani hayretlerini (şaşkınıklarını) artır.”¹³

Bu ifadelerde görüldüğü üzere, bir âyetin tamamı üç bölüme ayrılarak verilmiş, araya açıklamalar eklenmiştir. Hatta bu açıklamalar arasında, Kur’ân’ın bir diğer âyetine telmih de yapılmıştır.¹⁴

8 Fâtiha, 1/1.

9 *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 17; 56; I/271.

10 Meryem, 19/57.

11 *Fusûs*, (İdris Fassı), s. 21; 66; II/2. Bu şekilde, tamamı aynen ve fâsılasız alınan âyetlerden diğer bazıları ise şunlardır: Nuh, 71/11: *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 18; 58; I/283; Nuh, 71/22: *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 19; 59; I/287; Meryem, 19/85: *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 19; 60; I/288; Tekvir, 81/6: *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 20; 62; I/301; Meryem, 19/57: *Fusûs*, (İdris Fassı), s. 21; 66; II/2.

12 Nuh, 71/24.

13 *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 19; 61; I/297.

14 “Sonra Kitab’ı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefisine zulmedendir, kimi muktesid (orta giden)dir, kimi de Allah’ın izniyle sâbık (öne geçen)dir. İşte büyük lütuf budur.” Fâtır, 35/32.

a.3. Bazı Değişikliklerle Yapılan İktibas

Fusûsu'l-Hikem'de, tamamı alınmakla birlikte, üzerinde anlamı bozmayacak küçük birtakım değişiklikler yapılarak aktarılan âyetler de mevcuttur. Bunların hepsinin, âyet olduğu belirtilmeden alındığı, kimi zaman müellifin kendi cümlesi gibi metne aktarıldığı, kimi zaman da yapılan açıklamalar arasında cümlenin gelişine göre birtakım değişikliklere uğradığı görülür. Örneğin:

âyeti, metne aktarılırken, baştaki atf harfi yerine atf harfi kullanılmıştır. Âyetin metne aktarılışı şöyledir:

“(Nuh kavmi) yaptıkları hile ile (birbirlerine) ‘Dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Vedd’den, Süvâ’dan, Yeğûs’tan, Yeûk’tan ve Nesr’den asla vazgeçmeyin!’”¹⁵

a.4. Bir Kısımının Lafzının, Bir Kısımının Mânâsının İktibas

Eserde tamamı alınan âyetlerden bazılarının bir kısmının lâfzen, bir kısmının mânâ olarak iktibas edildiği görülür. Bunun en güzel örneğini, Şuarâ sûresinin 24. âyetinin iktibasında görmek mümkündür. Âyetin aslı şu şekildedir:

“(Musa) dedi ki: Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler iseniz, O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.”¹⁶ Bu âyetin metne aktarılışı ise şöyledir:

“(Musa) ‘Dedi ki: Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler (yakîn ehli) iseniz’ (O), yücelerden – ki o gökyüzüdür – ve aşağılardan – ki o da yeryüzüdür – âlemlerin sûretlerinin kendisinde belirlediği zâttır.”¹⁷

Görüldüğü üzere burada, müellif âyetin baş tarafını tefsir ederek kendi cümleleriyle ifade etmiş, son kısmını ise aynen almıştır.

15 Nuh, 71/23; *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 19; 60; I/293. Aynı durum, şu âyetin iktibasında da göze çarpar: Görüldüğü gibi bu âyet de, başına atf harfi eklenerek ve son kısmındaki yerine eklenerek verilmiştir. Burada da âyet, âyet olduğu belirtilmeden, müellifin ifadesinin bir parçası gibi metne aktarılmıştır:

(.....)“Ve ‘Gözler O’nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür.’ (...) ‘O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olanıdır.’” En’am, 6/103; *Fusûs*, (Harun Fassı), s. 104; 293; IV/123.

16 Şuarâ, 26/24.

17 *Fusûs*, (Musa Fassı), s. 112; 313; IV/186. Aynı durumun görüldüğü bir diğer âyet ise şudur:

“(Firavun) kavmini aldattı; onlar da kendisine boyun eğdiler. Onlar yoldan çıkmış bir kavimdir.” Bu âyetin metne aktarılması ise şöyle olmuştur:

“O topluluk ki, Firavun onları aldatmıştır. ‘Onlar da ona boyun eğdiler (itaat ettiler). Onlar yoldan çıkmış (fâsık) bir kavimdir.’” Zuhuruf, 43/54; *Fusûs*, (Musa Fassı), s. 113; 316; IV/194.

a. 5. Sûrenin Tamamının İktibas

Eserde sûrenin tamamının metne aktarıldığı iki örneğe rastlamaktayız. Bunlardan birincisi İhlâs Sûresi olup, Yusuf Fassı'nda geçmekte ve âyetler arasına açıklamalar eklenerek şu şekilde sunulmaktadır:

“(Nasıl ki İhlâs sûresinde şöyle buyrulmuştur:) ‘De ki O, Allah birdir.’ Yani aynı ve zâtu yönünden benzeri olmayandır. ‘Allah sameddir (Kendisine muhtaç olduğumuz sığınağımızdır.)’ Bizim O’na dayanmamız ci-hetinden böyledir. Kendi hüviyeti ve bizim benliğimiz itibariyle ‘Doğurmadı’ ve aynı yönden ‘Doğurtulmadı ve O’nun hiçbir dengi yoktur.’¹⁸ İşte bu Hakk’ın na’tıdır.”¹⁹

İkincisi de Fâtiha Sûresi olup Muhammed Fassı'nda geçmektedir. Bu Fassın, etrafında döndüğü “Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Kadınlar, güzel koku ve gözümün nûru namaz”²⁰ hadisi çerçevesinde namazla ilgili bir kudsî hadis zikredilmekte, bu kudsî hadiste Fâtiha sûresinin tamamı yer aldığı için sûre metne böylece aktarılmaktadır.²¹

b. Âyetin Bir Kısımının İktibas

Fusûsu'l-Hikem'deki Kur'ân'dan yapılan iktibasların çoğunun tam bir âyet olmayıp, âyetin belli bölümleri olduğu görülür. Örneğin, Âdem Fassında, Hz. Âdem'in yaratılışı konu edilirken, meleklerin ilk andaki şüphe ve itirazlarından söz eden Bakara 2/30 âyetinin tamamı metne aktarılmamış, o âyette geçen bir cümlenin iktibas ile yetinilmiştir. Âyetin tamamı şöyledir:

“Bir zamanlar Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. (Melekler): ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz!’ dediler. (Rabbin): ‘Ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ dedi.”²²

Bu âyette belirtilen kısmın metne aktarımı ise şöyledir:

“Onlar, yaratılış yönünden, ‘(Ya Rabbi!) Sen orada (yeryüzünde) fesat çıkaracak (bozgunculuk yapacak) birisini

18 İhlâs, 112/1-4.

19 *Fusûs*, (Yusuf Fassı), s. 41; 123; II/255.

20 Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Musned*, Muessesetu Kurtuba, Mısır, ts., c.3, s. 128, 199, 285; Ebu Abdurrahman b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, Mısır 1964, İşretü'n-Nisâ 1.

21 *Fusûs*, (Muhammed Fassı), s. 112-123; 339-340; IV/369.

22 Bakara, 2/30.

mi yaratacaksın?' dediler. Hâlbuki bu hal Tanrı ile nizâdan başka bir şey değildi."²³

Fusûsu'l-Hikem' de 226 iktibas bu şekildedir. Bunlardan 160 tanesi Kur'ân'ın bir yerinde geçen âyetlerdir. Kur'ân'ın değişik sûrelerinde ve âyetlerinde geçen aynı bölümlerin metne iktibas sayısı ise 18'dir. Yine bazıları – tamamı alınan âyetlerde olduğu gibi – küçük değişiklikler yapılarak esere dercedilmiştir ki, bunların sayısı da 16'dır. Aralara açıklamalar eklenerek yapılan iktibas sayısı 19, bir kısmının lafzen, diğer kısmının da mânâ olarak alındığı âyet sayısı ise 7'dir. 6 yerde ise, iki farklı âyetin birer bölümü alınıp, peş peşe aynı âyet gibi yerleştirilmiştir.

b.1. Bir Âyette Geçen Bölümün İktibas

Eserde bir bölümü iktibas edilen âyetlerden yaklaşık dörtte üçü sadece bir âyette geçmektedir. Eserden alınan şu cümlede bunun örneğini görmek mümkündür:

"Her işin başı da, sonu da O'ndandır.
'Her iş O'na döndürülür.'²⁴ Tıpkı O'ndan başladığı gibi."²⁵

b.2. Birden Fazla Âyette Geçen Bölümün İktibas

Şu cümlede yer alan âyetin ilgili bölümü bu tür iktibaslara örnek olarak zikredilebilir:

"Hâlbuki Muhammedî: 'Eğer siz
– herhangi bir noktadan – bir ip sarkıtsaydınız, muhakkak ki Allah'ın üzerine
düşerdi'²⁶ dedi. 'Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur.'²⁷

b.3. Bazı Değişikliklerle Yapılan İktibas

Tamamı alınan âyetlerde olduğu gibi, bir bölümü alınan âyetlerin bazılarında da, esere iktibas edilirken birtakım küçük değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, Rahman sûresinin 29. âyetinin son bölümü olan: "O, her gün (her an) bir şe'ndedir (iştedir)"²⁸ âyet cümlesi, içindeki zamiri başa alınarak, şu şe-

23 *Fusûs*, (Âdem Fassı), s. 5; 25; I/138.

24 Hûd, 11/123.

25 *Fusûs*, (Âdem Fassı), s. 3; 23; I/119.

26 Tirmizî, *es-Sünen*, Tefsir 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 370.

27 Bakara, 2/255; Nisa, 4/171; Yunus, 10/68; İbrahim, 14/2; Tâhâ: 20/6; Hacc, 22/64; Sebe, 34/1; Şûrâ, 42/4, 54; *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 20; 63; I/303.

28 Rahman, 55/29.

kilde metne aktarılmıştır:

“Çünkü Rab için sübût vardır (yani Rab mefhumu değişmez); ilâh ise isimlerle değişmektedir. Çünkü ‘O her an bir şe’ndedir”²⁹

Bazen de, takdim-te’hir tarzında bir değişiklik göze çarpmakta; sonraki bir cümle önce, önceki bir cümle de sonra verilmektedir.³⁰ Müellifin âyetleri iktibas ederken başvurduğu bir metod olarak değerlendirilmesi gereken bu tarz değişiklikler, âyetlerde herhangi bir mânâ değişikliğine ya da anlam kaymasına sebep olmamakta, sadece birtakım küçük lâfzî değişikliklerle sınırlı kalmaktadır.

b.4. Açıklamalar Konularak Yapılan İktibas

Bir kısmını aktardığı âyetlerden bazılarında müellif, eserine almış olduğu âyet cümlesini ya da bölümünü bir bütün olarak vermemekte, aralara birtakım açıklamalar eklemektedir. Klasik tefsir kitaplarında uygulanan bu metodun yer aldığı bölümlerde eser, bir tefsir kitabı görünümü arz etmektedir.

Çoğunlukla işârî ve tasavvufî yorumlar olduğu görülen bu açıklamalar, kimi zaman sadece bir ya da birkaç kelimeden ibaret kalmakta, kimi zaman ise bir veya birkaç cümleden oluşan uzun açıklamalar olarak göze çarpmaktadır. Bu iktibas şekli için şu örnek verilebilir:

“Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ‘Biz onlara, ufuklarda ve kendi nefislerinde (canlarında)’ ki o senin aynındır; ‘âyetlerimizi göstereceğiz. Tâ ki onlara’ yani (âfak ve enfüse) nazar edenlere ‘açıkça belli olsun ki muhakkak o Hakk’tır’³¹ Yani sen O’nun sûretisin, O da senin rûhundur.”³²

b.5. Âyetin Bir Kısımının Lafzının Bir Kısımının Mânâsının İktibas

Esere alınan âyet cümlelerinden bazılarının, ne tamamen lâfzen ne de tamamen mânânen alınmayıp, bir kısmının lafzının bir kısmının da mânâsının iktibas edildiği görülür. Örneğin Hicr sûresinin 29. âyetinin başında yer alan:

“Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman..”³³ ilâhî buyruğu metne şöyle aktarılmıştır: “Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğu

29 *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 20; 63; I/303.

30 bk. *Fusûs*, (Musa Fassı), s. 114; 317; IV/197.

31 *Fussilet*, 41/53.

32 *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 17; 55; I/266.

33 Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

gibi: 'Ona şekil verdiğim zaman' ona bizzat Allah Teâlâ üfürmüştür."³⁴ Burada görüldüğü üzere âyetin ilk kısmı aynen alınmış sonraki kısmı ise mânâ olarak verilmiştir.

b.6. İki Farklı Âyetin Bazı Bölümlerini Birleştirerek İktibas

İbnü'l-Arabî'nin âyetleri iktibas metodlarından belki de en ilginç onun âyetleri birbiriyle karıştırıp, aralarında anlam bağı kurarak birbirinin peşi sıra sunmasıdır. Bu durumda iki farklı âyet metni bir âyet görünümü arz etmekte ve bu durum kolay kolay anlaşılammaktadır. Meselâ şu ifadesinde Mü'min sûresinin 85. ve Yunus sûresinin 98. âyetlerini birleştirmektedir:

"Allah'ın şu sözüne gelince: 'Azabımızı gördüklerinde imanları kendilerine fayda vermedi. Allah'ın kulları hakkında süregelen âdeti budur.'³⁵ Ancak Yunus kavmi müstesnâ.^{36/37}

c. Âyet Olduğu Belirtilerek Yapılan İktibas

İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'una aldığı âyetlerin büyük çoğunluğunun lâfzî iktibas şeklinde olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu lâfzî iktibasların da yarısından fazlasında (152 âyette) müellif, bunların bir âyet olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu, kimi zaman âyetin öncesinde "*Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur*", kimi zaman "*Allah'ın şu sözünde (âyetinde) olduğu gibi*", kimi zaman da "*Muhammedîler hakkındaki şu âyet*" gibi ifadeler kullanılarak yapılmıştır. Bunun bir örneğini şu cümlelerde görmekteyiz:

"Âdem, bu insan nev'inin kendisinden yaratıldığı tek nefistir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten (nefes alan candan) yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun.'"³⁸

d. Âyet Olduğu Belirtilmeden Yapılan İktibas

İbnü'l-Arabî *Fusûs*'una lâfzen aldığı âyetlerden yarısına yakınını ise âyet olduğunu açıkça belirtmeden iktibas etmiştir. Fakat bunların pek çoğunun âyet olduğu bazen cümlenin gelişinden, bazen sîga değişikliğinden bazen de

34 *Fusûs*, (İsa Fası), s. 66; 189; III/150.

35 Mü'min, 40/85.

36 Yunus, 10/98.

37 *Fusûs*, (Musa Fası), s. 114; 318; IV/202.

38 Nisâ, 4/1; *Fusûs*, (Âdem Fası), s. 8; 34; I/172.

Kur'ân'ın çok bilinen âyeti olduğundan kolayca anlaşılacaktır. Bunun yanında Kur'ân'dan alındığı kolayca anlaşılmayan âyetler de mevcuttur.

Şu cümlelerde yer alan iktibasın kolayca anlaşıldığı görülecektir:

“Şu
hale göre onları önce açıktan davet etti. Sonra gizlice davet etti ve onlara ‘Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O çok bağışlayandır’³⁹ dedi. ‘Ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. Benim davetim onları kaçırmaktan başka bir netice vermedi.’”⁴⁰

Bu ifadelerde görüldüğü üzere iktibas edilen cümlelerin Kur'ân âyeti olduğuna dair açık bir ifade mevcut değildir. Buradaki ilk âyet olan ‘*Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O çok bağışlayandır*’ cümlesinin bir âyet cümlesi olduğu Kur'ân üslûbuna yabancı olmayanlar için kolayca anlaşılacaktır. Son iki âyetin Kur'ân'dan iktibas olduğu ise sîga değişikliğinden anlaşılacaktır.

Fusûsu'l-Hikem'de lâfzî olarak iktibas edilip âyet olduğu belirtilmeyen, herhangi bir işaret olmadığı için de âyet olduğu kolay kolay anlaşılmayan iktibaslar da mevcuttur. Bunun bir örneği “Muhammed Fassi”nda şu şekilde verilmektedir: “*Sonra unsur haline çıkmasıyla da ‘nebilerin sonuncusu*’⁴¹ oldu.”⁴²

Bu cümlede geçen “*nebilerin sonuncusu*” ifadesi Ahzâb sûresinin 40. âyetinin son kısmıdır ve metne aynen aktarılmıştır. Fakat âyet olduğuna dair hiçbir emare bulunmamaktadır. Bu nedenle tıpkı yukarıdaki örnekte olduğu gibi, Kur'ân'da böyle bir âyetin varlığından haberdar olmayanlar için bunun âyetten alıntı olduğunu bilmek imkansızdır. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: İbnü'l-Arabî'nin bu ifadeyi Kur'ân'dan aldığı kesin midir? Bunu kendi ifadesi olarak kullanmış olamaz mı? Bu soruya şöyle bir cevap verilebilir: İbnü'l-Arabî bu ifadeyi burada kendi ifadesi olarak kullanmış olsa bile, bu kelime grubunun âyet lafzının aynısı olması bunun temelini Kur'ân'a dayandırılmasını gerekli kılar. Zira bütün müslümanların kullanmış olduğu bu terim temelini Kur'ân'dan almaktadır.

İbnü'l-Arabî'nin âyetleri kendi cümlesi gibi kullandığı, daha doğrusu kendi anlatmak istediğini Kur'ân metniyle ifade ettiği durumlar oldukça fazladır. Elbette ki bu durumda da âyetten alıntı yaptığını belirtmemiştir. Örneğin İbrahim, Salih ve Muhammed fasslarının en son cümlesi olarak aldığı

39 Nuh, 71/10.

40 Nuh, 71/5-6; *Fusûs*, (Nuh Fassi), s. 17-18; 57; I/276.

41 Ahzâb, 33/40.

42 *Fusûs*, (Muhammed Fassi), s. 116; 325; IV/319.

“Allah doğruyu söyler ve doğru yola eriştirir”⁴³ âyeti ilk planda müellifin sözü gibi gözükmektedir. Çünkü âyet olduğuna dair hiçbir emare olmadığı gibi müellifin ifadesini tamamlayan ve cümlelerinin devamı izlenimi uyandıran bir yapıya sahiptir.

e. Birden Fazla Yerde Geçen Âyetler

İbnü'l-Arabî *Fusûsu'l-Hikem'*ine Kur'ân'dan iktibas yaparken herhangi bir sıra ya da düzen gözetmediği gibi aldığı âyetleri çoğunlukla kendi görüşünü desteklemek için kullanması sebebiyle, bazı âyetleri birden fazla yerde iktibas etmiştir. Bu, sadece kendi düşüncelerini delillendirip desteklemek istediğinde söz konusu değildir. Örneğin teberrüken almış olduğu “Allah doğruyu söyler ve doğru yola eriştirir”⁴⁴ âyetini, üç fassın bitiş cümlesi olarak kullanmıştır ki bunlar – daha önce geçtiği üzere – İbrahim, Salih ve Muhammed fasslarıdır.

İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahip olan ve İbnü'l-Arabî'nin de sınırsız genişliği ve yaygınlığı üzerinde ısrarla durduğu “ilâhî rahmet” kavramı *Fusûsu'l-Hikem'*de sık sık üzerinde durulan bir konudur. “Rahmet” kavramını “eşyayı mevcûd kılma, onlara varlık verme” olarak algılayan ve yorumlayan İbnü'l-Arabî⁴⁵ ilâhî rahmetin sonsuzluğu konusunda Kur'ân'dan delil bulmakta zorlanmamıştır. Zira Allah Teâlâ A'raf sûresinin 156. âyetinde şöyle buyurmaktadır: “Rahmetim her şeyi kaplamıştır.”⁴⁶ *Fusûsu'l-Hikem'*de en fazla karşılaşılan âyetlerden biri olan bu ilâhî kelâm gerek lafız gerekse mânâ olarak 6 yerde geçmektedir.⁴⁷

Vahdet-i vücûd görüşüyle paralel olarak sık sık ele alıp bu görüş istikametinde yorumlar yaptığı “Her şey O'na rücû eder”⁴⁸ âyeti ise eserde 7 farklı yerde geçmektedir.⁴⁹

43 Ahzâb, 33/4; *Fusûs*, (İbrahim Fassı), s. 27; 85; II/78; (Salih Fassı), s. 50; 147; II/348; (Muhammed Fassı), s. 125; 346; IV/385.

44 Ahzâb, 33/4; *Fusûs*, (İbrahim Fassı), s. 27; 85; II/78; (Salih Fassı), s. 50; 147; II/348; (Muhammed Fassı), s. 125; 346; IV/385.

45 Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemre, 4. Basım, Kaknüs Yay., İstanbul 2005, s. 163-164.

46 A'raf, 7/156.

47 bk. *Fusûs*, (Hûd Fassı), s. 41; 125; II/269; (Şuayb Fassı), s. 50; 149; III/5; (Süleyman Fassı), s. 73; 208; III/220; (Davud Fassı), s. 82; 232; III/282; (Zekeriyya Fassı), s. 90; 256; IV/2; (Muhammed Fassı), s. 121; 337; IV/359.

48 Hûd, 11/123.

49 bk. *Fusûs*, (Âdem Fassı), s. 3; 23; I/119; (İdris Fassı), s. 21; 68; II/8; (İbrahim Fassı), s. 25; 79; II/50; (Yusuf Fassı), s. 39; 119; II/242; (Yunus Fassı), s. 85; 240, 242; III/301, 307; (Eyyûb Fassı), s. 87; 247; III/324.

Kâşânî'nin *Fusus* şerhinde belirttiği üzere Allah'ın her şey üzerindeki *Rubûbiyet*'iyle *Zâhîr*, nasıl idrak edilmiş olursa olsun her şeyin gerçek zâtı (aslı, özü) olması dolayısıyla her şeyde var olan *Hüviyet*'iyle de *Bâtın* olduğunu beyan eden İbnü'l-Arabî,⁵⁰ bu görüşüne dayanak olarak seçtiği

“O, ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır”⁵¹ âyet-i kerimesine ise – gerek lâfzen, gerek mânânen – eserinin 5 fassında yer vermiştir.⁵²

f. Tefsir Edilen ve Edilmeyen Âyetler

İbnü'l-Arabî'nin çoğunlukla kendi tezini kuvvetlendirmek ve delillendirmek için zikrettiği âyetleri aynı gayeyle kendine has yorumlara tâbi kıldığı görülür. Eserde yer alan âyetlerden pek çoğunu çeşitli yöntemlerle tefsir eden müellif özellikle işârî tefsir açısından dikkat çekici yorumlar yapmaktadır.

Fusûsu'l-Hikem'de İbnü'l-Arabî, az da olsa bazı âyetlerin lugavî yönleri üzerinde durmuş, bu yönde dilsel açıklamalara yer vermiştir. Bazen de, âyetin sadece bir ya da birkaç kelimesi üzerinde durup onunla ilgili açıklamalarla yetinmiştir. Ardı ardına gelen birkaç âyeti grup halinde ele alıp incelediği de görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin tefsirinde en makbul ve en öncelikli yöntem olan âyetin âyetle tefsirine de eserde rastlamak mümkündür. Bütün bunların dışında açıkça tefsir edilmediği halde, öncesinde ve/veya sonrasında yapılan açıklamaların âyetin tefsirine ışık tuttuğu durumlar da mevcuttur. Bu durumda âyete farklı bir açıdan yaklaşmaya yardımcı olmakta, belki daha önce yapılmamış ilginç yorumlara kapı aralamaktadır.

Bütün bu yöntemleri kullanarak eserine aldığı âyetlerin tamamına yakını tefsir eden ya da daha doğrusu bunlar hakkında çeşitli yorumlar yapan İbnü'l-Arabî'nin te'vil metodu üzerinde örnekleriyle birlikte daha detaylı olarak ikinci bölümde durulacağı için tefsir edilen âyetlerle ilgili şimdilik bu kadar açıklamayla yetiniyoruz.

Daha önce belirtildiği üzere eserde hakkında hiçbir açıklama olmayan âyetler de mevcuttur. Bunların da çoğunu müellifin teberrüken aldığı âyetler oluşturur.

50 Kâşânî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Mısır 1321, s. 260.

51 Hadid, 57/3.

52 bk. *Fusûs*, (Âdem Fassı), s. 7; 31; I/155; (İdris Fassı), s. 22; 70; II/13; (Hûd Fassı), s. 45; 135; II/306; (Süleyman Fassı), s. 72; 205; III/214; (Eyyûb Fassı), s. 87; 247; III/324.

B. Âyetlerin Mânâ Olarak İktibas

Fusûsu'l-Hikem'in Kur'ân boyutuna, eserdeki âyet iktibaslarından lâfzî alıntılar dâhil olduğu gibi âyetlerin mânâsına yapılan atıflar da dâhildir. Zira müellif önemli sayılabilecek oranda bu tarz iktibaslara, daha doğrusu telmihlere yer vermiştir. Biz bu konuyu âyet olduğu belirtilerek mânâsına atıfta bulunan âyetler ve âyet olduğu belirtilmeyip mânâsı âyeti çağrıştıranlar olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

a. Âyet Olduğu Belirtilerek Mânâsına Atıfta Bulunulan Âyetler

Lâfzî iktibasların bir kısmında olduğu gibi mânâ iktibaslarının da bazılarında müellif mânâsını aldığı âyeti, Kur'ân'a atıfta bulunarak iktibas etmiştir. Bunlardan da bazısının tefsirine yer vermiş, diğer bir kısmını ise tefsir etmeden geçmiştir. Âdem Fası'nda geçen telmih yollu bir iktibas şöyledir:

“Sonra bilmelisin ki, durum bizim dediğimiz gibi onun (mümkün varlığın), onun (Vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın) sûretinde zâhir olması dolayısıyla, Allah Teâlâ, kendisini tanıyıp bilmemiz için bizi hâdis varlıklara nazar etmeye yöneltti ve âyetlerini bize onlarda gösterdiğini söyledi. Biz de bu sayede, O'nun hakkında kendimize bakarak istidlal ettik.”⁵³

Burada geçen: “âyetlerini bize onlarda gösterdiğini söyledi” cümlesi açıkça Kur'ân'a atıftır ki Fussilet sûresinin 53. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

“Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şâhit olması yetmez mi?”⁵⁴

Ayrıca bu telmihin gerek öncesinde gerek sonrasında yapılan îzahlar âyetin tefsirine ışık tutar mahiyettedir. Buna göre âyetin yorumuyla ilgili İbnü'l-Arabî şöyle demektedir: Hak Teâlâ Hazretleri kendisini tanıyıp bilmemiz için bizi hâdis varlıklara, yani başta kendimiz olmak üzere yaratılmışlar âlemine nazar etmeye yöneltmiştir. Böylece biz kendi vücudumuza baktığımızda onda hayat, ilim, sem' (işitme) ve basar (görme) gibi sıfatlar olduğunu görürüz. Kendi sıfatlarımızdan yola çıkarak Allah'ın da – mükemmel ve küllî anlamda – böyle sıfatları olduğu sonucuna ulaşırız. Nitekim Hz. Peygamber (S.A.V.) Allah'ın Âdem'i kendi sûretinde yarattığını da haber vermektedir.⁵⁵

53 *Fusûs*, (Âdem Fası), s. 6; 29; I/152.

54 *Fussilet*, 41/53.

55 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 153.

Âyet olduğuna işaret edilerek telmih yoluyla mânâsına atıfta bulunan âyetlerden bir kısmı ise tefsir edilmemiştir. Örneğin Âdem Fası'nda geçen bir cümlede Allah'ın kendisini "rıza" ve "gadab" ile vasıflandırdığı belirtilmektedir ki bu, Kur'an'ın pek çok âyetinde işaret edilen bir konuya telmihtir.⁵⁶ Bu ifadenin ardından gelen kısa bir açıklama olmakla birlikte bu açıklamalar ilgili âyetlerin tefsirine yönelik değildir. Eserdeki telmih şu şekildedir:

"Ve kendisini rızâ ve gadab ile vasıflandırdı. Âlemi de korku ve umut (havf ve recâ) sahibi olarak var etti. Bundan dolayı biz O'nun gadabından korkar ve rızâsını umarız."⁵⁷

b. Âyet Olduğu Belirtilmeyip Mânâsı Âyeti Çağrıştıranlar

Fusûsu'l-Hikem'de öyle cümleler mevcuttur ki bunları okuyan kimsenin zihninde Kur'an âyetlerini çağrıştırlar. Bunlar kimi zaman sadece âyete mânâ olarak benzetmekle sınırlı kalırken, kimi zaman ise âyette yer alan bir veya birkaç kelimenin aynen kullanılması söz konusudur. Bu çeşit ifadeler müellifin, anlatmak istediklerinin perde arkasında ya da arka planında o âyetlerin var olduğu izlenimini vermektedir. Bir de buna yapılan açıklamaların âyetin tefsirine yönelik olması eklenince, bütün bunları mânâ iktibaslarına dâhil etmek daha da kolaylaşmaktadır.

Herhangi bir lafzî iktibas olmadığı ve Kur'an'a telmih de söz konusu olmadığı için ilk okunduğunda fark edilmediği halde Kur'an'a âşinâ olanların zihninde Kur'an'dan bir âyeti anımsatan ifadelerden ilkinde eserin Mukaddime bölümünde rastlıyoruz:

* "Allah'tan dinleyiniz ve Allah'a dönünüz."⁵⁸

"Allah'a dönünüz" ifadesi, Bakara sûresinin 156. âyeti olan

"Onlar (sabredenler), kendilerine bir musibet geldiği zaman: 'Biz Allah'ın (kullarınız) ve biz O'na döneceğiz' derler."⁵⁹ âyetinin son kısmında

56 Allah'ın rızâsından bahseden âyetler şunlardır: Mâide, 5/2, 3, 16, 119; Tevbe, 9/21, 72, 96, 100, 109; Tâhâ, 20/84, 109; Fetih, 48/18, 29; Mücâdele, 58/22; Beyyine, 98/8; Neml, 27/19; Ahkâf, 46/15; Nisâ, 4/108, 114; Zümer, 39/7; Necm, 53/26; Âl-i İmran, 3/15, 162, 174; Hadid, 57/20, 27; Haşr, 59/8; Muhammed, 47/28; Meryem, 19/55; Fecr, 89/28; Bakara, 2/207, 265; Mümtetine, 60/1. Allah'ın gazabından bahseden âyetler ise şunlardır: Nisâ, 4/93; Mâide, 5/60; Fetih, 48/6; Mücâdele, 58/14; Mümtetine, 60/13; Bakara, 2/61, 90; Âl-i İmran, 3/112; A'raf, 7/71, 152; Enfâl, 8/16; Nahl, 16/106; Tâhâ, 20/81, 86; Nur, 24/9; Şûrâ, 42/16.

57 *Fusûs*, (Âdem Fası), s. 7; 31; I/161.

58 *Fusûs*, (Mukaddime), s. 3; 20; I/103.

59 Bakara, 2/156.

yer alan “O’na döneceğiz” ifadesini anımsatmaktadır. Fakat burada mânâ örtüşmesinden söz etmek doğru olmaz. Zira âyette, sabredenlerin vasıfları anlatılırken onların, başlarına bir musibet geldiğinde bunu Allah’tan bilip kendilerinin de O’na döneceklerini hatırlamaları ve böylece kendi kendilerini teselli ettikleri belirtilmekte, dolayısıyla bir teslimiyet anlamı ifade etmektedir. Oysaki Fusûs’ta, ‘Allah’a dönünüz’ ve bunun öncesinde de ‘Allah’tan dinleyiniz’ ifadesiyle müellif şunu kastetmektedir: Bu kitapta yazılı olan bilgi ve hakikatler hakikat-i Muhammediyye mertebesinde kalbime nâzil olduğu ve ben onları aynen aktardığım için, bu kitabı dinlerken beni dinliyormuş gibi değil Allah’ı dinliyormuş gibi dinleyin ve okuyun. Bu hikmet ve bilgileri okuduğunuzda ya da dinlediğinizde kendi bilgi eksikliğinizden dolayı anlayamadığınız bir nokta olursa, itiraz etmeyip Allah’a rücû edin ki, Allah onun mânâsını kalbinize ilham etsin.⁶⁰

Görüldüğü üzere, burada “Allah’a dönmek”, “işî Allah’a bırakmak ve O’na tam anlamıyla teslim olmak” anlamını ifade etmekte, yani metnin anlamı âyetin anlamı ile pek fazla örtüşmemekte, dolayısıyla âyetin tefsirine yönelik bir sonuç çıkmamaktadır. Yalnız, ikisi arasında dikkati çeken bir benzerlik bulunmaktadır ki bu da, her ikisinde de itiraza yer olmamasıdır. Âyet-i kerimeye göre belâya uğrayanlar bu belâ ve musibete itiraz etmemekte; İbnü'l-Arabî'nin ifadesine göre ise, bu kitaptaki herhangi bir meseleyi anlamayanlar buna itiraz etmeyip okuduklarını olduğu gibi kabul etmektedirler.

Mânâ benzeşmesinin ötesinde ifadenin altında gizli olan âyetin tefsirine yönelik açıklamaların yer aldığı durumlar da vardır. Örneğin, Âdem Fası'nda Hz. Âdem'in yaratılışından söz edilirken, Bakara sûresinin 30-38. âyetlerinde aynı olayı konu edinen âyetlerin metnin bütünlüğü içine sinmiş olduğu görülür. Müellif konuyu kendi üslûbuyla anlatmakta, fakat Kur'ân'daki sırayı takip etmektedir. Başka bir deyişle Kur'ân âyetlerinin mânâsını kendi söz kalıplarına dökerek sunmakta, bu arada kendi görüş ve düşüncelerine yönelik açıklamaları da aralara serpiştirmektedir. Mesela Hz. Âdem için “halife” tabirinin kullanılmasının sebebini izah ettikten sonra müellif konuya şöyle devam etmektedir:

“Şu halde ilâhî sûretlerdeki isimlerin hepsi, insanın bu yaratılışında ortaya çıktı.”⁶¹

İlk bakışta burada Kur'ân ile herhangi bir bağ yokmuş gibi görünse de aslında vardır. Çünkü müellif, az önce de belirtildiği üzere bunun öncesinde

60 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 103.

61 *Fusûs*, (Âdem Fası), s. 4; 24; I/136.

insanoğluna halife ünvanının verilmiş sebebinden bahsetmiştir ki bu, Kur'ân'da yer alan bir husustur.⁶² Kur'ân'da bu konunun işlendiği âyetten bir sonraki âyette ise Allah'ın Hz. Âdem'e bütün isimleri öğrettiğinden söz edilmektedir.⁶³ Dikkat edilirse Kur'ân'daki sıra takip edilerek olay aktarılmakta, bu arada müellifin âyete bakışını yansıtacak cümlelere yer verilmektedir.⁶⁴

Sözü edilen âyetin tefsirine yönelik izahların hemen ardından yine Kur'ân'daki sıra takip edilerek bir sonraki âyetin mânâsına yer verilmektedir:

“Meleklerde, Âdem'deki toplayıcı özellik yoktur. (Çünkü Âdem hem zâhir hem de bâtın isminin tecelliyâtına mazhurdur. Meleklerde bu fazilet yoktur.) Onlar, kendilerine mahsus ilâhî isimlerden başkasını bilemediler ve Hakk'ı ancak bu bildikleri isimlerle tesbih ve takdis ettiler. Oysaki Allah'ın, onların bilmedikleri nice isimleri vardır ki, onlar bu isimlerle O'nu tesbih ve takdis edememişlerdir.”⁶⁵

Burada iki âyetin mânâsına atıf vardır ki bunlardan birincisi Bakara: 2/30. âyet olup bu âyette Allah'ın meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını haber verdiğinde onların şöyle söyledikleri aktarılır: “*Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacağın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz.*” Metinde de meleklerin tesbih ve takdisi açıklanmaktadır. İkincisi ise aynı sûrenin 32. âyeti olup bu âyette: “*Dediler ki. ‘Sen Yücesin (yâ Rab). Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen bilensin, hakîmsin.*” buyrulmaktadır. Yine âyetle bağlantılı olarak metinde meleklerin kendilerine mahsus olan birtakım ilâhî isimlerden başkasını bilmedikleri vurgulanmakta, bu da âyetteki “*Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur*” cümlesine karşılık gelmekte ve âyeti tefsir etmektedir.⁶⁶

62 bk. Bakara, 2/30.

63 “Âdem'e isimlerin tümünü öğretti. Sonra onları meleklerle sunup: ‘Haydi doğru iseniz onların isimlerini bana söyleyin’ dedi.” Bakara, 2/31.

64 İbnü'l-Arabî'ye göre âyetin mânâsı şudur: İnsan-ı kâmil, Allah Teâlâ'nın esmâ hazinesi üzerine vurduğu mührü mesâbesinde olduğundan, Allah'ın bütün esmâsı, insanın bu yaratılışında ortaya çıkmıştır. Allah'ın Hz. Âdem'e esmâyı öğretmesinin anlamı budur. Nasıl ki, padişahın mühründe nakşedilen isim görülünce, o padişahın bütün isim ve sıfatları hatırlanır ve anlaşılırsa, insan-ı kâmil ile de Allah'ın bütün isim ve sıfatları oraya çıkar. Mühür her ne kadar küçük bir cisim gibi gözüke de, onun mânâsı büyüktür; çünkü padişahın kuvvet ve saltanatını ihtar ve ifade etmektedir. (bk. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 136.

65 *Fusûs*, (Âdem Fası), s. 4; 25; I/137.

66 İbnü'l-Arabî'ye göre meleklerde; Hz. Âdem'de yani insan-ı kâmilde bulunan cem'iyyet ve ihâta olmadığı için onlar Hakk'ı, mazhar oldukları özel birtakım isimler dairesinde tenzih ve takdis ederler. Bu sebeple diğer esmâ ile Hakk'ı tenzih, takdis ve tahmidden habersizdirler. Onlardan bir kısmı sadece cemâl, diğer bir kısmı ise sadece celâl sıfatlarının ve isimlerinin mazharı iken, Hz. Âdem hem cemâl hem de celâl sıfatlarının mazharı olarak bunları kendin-

Hz. Âdem'in yaratılışı hâdisesinde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'de yer alan diğer bazı kıssalar ve olayların da eserde, müellifin kendi ifade kalıplarına bürünerek sunulduğunu görmekteyiz. Bu durumda müellif, bazı âyetlere lâfzen yer verirken, bazılarını ise mânâ olarak aktarmaktadır. Örneğin İshak Fassi'nda anlattığı, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme hadisesi bunlardan biridir. Olayı aktarmaya ilk önce Kur'ân'dan lâfzî iktibaslara⁶⁷ başlayan müellif daha sonra Kur'ân ifadesini kendi cümle kalıplarına dökerek sunmakta ve Saffât sûresinin 107. âyetinde:

*"Biz oğluna bedel olarak ona büyük bir kurban verdik"*⁶⁸ şeklinde beyan edilen durumu şöyle aktarmaktadır:

*"Rabbi ona kendi vehminden dolayı büyük kurbanı (koçu) feda ve ihsan etti ki, bu Allah katında onun rüyasının yorumu idi."*⁶⁹

Benzer bir durumu İsa Fassi'nda, Cebrâil (a.s.)'in Hz. Meryem'e insan sûretinde görünmesini konu edinirken de görmek mümkündür.⁷⁰ Aynı şekilde Hz. Süleyman'ın Belkıs'ın tahtını bir anda huzurunda görmesi,⁷¹ Belkıs'ın da tahtını orada görünce şaşırması,⁷² Hz. Eyyûb'un çekmiş olduğu sıkıntılar,⁷³ Hz. Yahyâ'nın isminin dünyada ilk olarak kendisi tarafından kullanıldığı⁷⁴ ve doğduğu, öleceği ve diriltileceği gün Allah'ın selâmının onun üzerine olduğu⁷⁵ vb. durumlar anlatılırken de müellifin âyetleri kendi söz kalıplarına dökerek ifade ettiği görülür. Fakat bu, her zaman bir kıssanın aktarımı şeklinde değildir. Herhangi bir hakikati dile getiren âyetin de müellifin dilinde farklı lafızlarla ifade edildiğini görmek mümkündür. Örneğin Cin sûresinin 26. ve 27. âyetlerinde ifadesini bulan ve Allah'ın gaybî bilgilere bazı peygamberlerin haricinde kimseyi muttâlî kılmayacağını dile getiren *"Sırlarına kimseyi muttâlî kılmaz; ancak (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır."*⁷⁶

de cem' etmiştir. Hz. Âdem'e tüm isimlerin, meleklere ise bir kısmının öğretilmesinin anlamı budur. (bk. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 137-138.)

67 Saffât, 37/102; *Fusûs*, (İshak Fassi), s. 27; 87; II/102.

68 Saffât, 37/107.

69 *Fusûs*, (İshak Fassi), s. 27; 88; II/102.

70 bk. *Fusûs*, (İsa Fassi), s. 63; 183; III/136; (Meryem, 19/17.)

71 Neml, 27/40; *Fusûs*, (Süleyman Fassi), s. 75; 212; III/230.

72 Neml, 27/42; *Fusûs*, (Süleyman Fassi), s. 76; 216; III/240.

73 Sâd, 38/41; *Fusûs*, (Eyyûb Fassi), s. 87; 247; III/327.

74 Meryem, 19/7; *Fusûs*, (Yahya Fassi), s. 89; 252; III/344.

75 Meryem, 19/15; *Fusûs*, (Yahya Fassi), s. 89; 254; III/346.

76 Cin, 72/26-27.

âyetinin ifade ettiği hakikat İbnü'l-Arabî'nin dilinden aşağıdaki şekilde yansımaktadır:

“Bazen Allah Teâlâ, kullarından dilediğini bunlardan (gaybî bilgilerden) bazısına muttalî kılar.”⁷⁷

II. Âyetlerin İktibas Amaçları

A. Bir Düşünceyi Destekleme ve Delillendirme Amacı

İbnü'l-Arabî'nin, vahdet-i vücûd felsefesini temellendirip son şekliyle özet olarak sunduğu kabul edilen eseri *Fusûsu'l-Hikem*'de önemli bir yekûn tutan âyet iktibasları ve te'villerinin büyük bölümünün müellifin ortaya koyduğu sistemi te'yid eder mahiyette olduğu görülür. Bu anlamda İbnü'l-Arabî, özel bir te'vil metodu kullanarak ilgili âyetlerden istediği anlamı çıkartmaya çalışmıştır.

Örneğin müellif Musa Fası'nda, Hz. Musa ile ilgili pek çok âyete yer vermektedir. Bunu yaparken Kur'ân'daki kıssanın bağlamını ve bu kıssada Hz. Musa ile Firavun arasında cereyan eden olayları şeklen korumakla birlikte, vahdet-i vücûd düşüncesini bazen Hz. Musa'nın ve bazen de Firavun'un diliyle açıklamakta, ilgili âyetlerin hemen hemen tamamından bu düşünceyi eksiksiz olarak çıkartmaya çalışmaktadır.⁷⁸

“Gerçekten de, İslam'ın mukaddes kitabından, ekollerinin dînî ve felsefî görüşlerini onaylayacak ve kendilerini haklı gösterecek argümanlar bulmak, İslam mistikleri için hiç de kolay bir uğraş olmamıştır”⁷⁹ diyen Goldziher'e göre İbnü'l-Arabî de diğer tüm te'vilciler ve simgecilerin yaptığı gibi oldukça tartışmalı yorumlarına destek bulmak için, kimi zaman lafzın açık anlamına aykırı düşen çok aşırı etimolojik uyarlamalar ve dilsel bağlar tedarik etmeye çabalamaktadır.⁸⁰ Bunun en bâriz örneğini, Musa Fası'nda geçen:

“(Firavun:) *Benden başkasını tanrı ediniyorsun, and olsun ki seni zindanlıklardan ederim, dedi.*”⁸¹ âyetindeki kelimesinin yorumunda görmekteyiz. Bu kelimenin aslı olan kelimesindeki harfinin zâid bir harf olduğunu, bunun aslının ise “örtmek” anlamındaki olduğunu beyan eden İbnü'l-

77 *Fusûs*, (Uzeyr Fası), s. 60; 175; III/100.

78 Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul 2002, s. 457.

79 Ignaz Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu, Denge Yay., İstanbul 1997, s. 201.

80 Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, s. 271.

81 Şuarâ, 26/29.

Arabî, Firavun'un Musa'ya "seni hapsederim" değil, "seni örterim" dediğini ileri sürmektedir.⁸² Zira ona göre Hz. Musa, Firavun'un kendisine yönelttiği "Âlemlerin Rabbi nedir?"⁸³ sorusuna: "Doğunun ve batının Rabbidir"⁸⁴ şeklinde cevap vererek, Allah'ın âlemin ayn'ı olduğunu beyan etmiştir. Firavun da, buna karşılık: "Mademki Hak âlemin ayn'ıdır; her ikimiz de âlemden bir parça olduğumuza göre sen de ben de Hakk'ın gayrı değiliz. Ve mademki ben tahakküm makamındayım; şu halde ben galebe-i fir'avniyyetim ile senin müseviyyetini örtmekteyim ve örtmeye de devam edeceğim" demiştir.⁸⁵

İbnü'l-Arabî'nin bütün görüşlerinin vahdet-i vücûd eksenli olduğu söylenebilirse de, onun her cümlesinin bu görüşü beyan ettiğini söylemek doğru olmaz. Diğer eserlerinde olduğu gibi, *Fusûsu'l-Hikem'* de de, genel İslâmî kabulleri yansıtan yüzlerce cümle vardır. Vahdet-i vücûd fikrini anlatan cümlelerde olduğu gibi bu cümlelerde de, müellifin âyet desteğine defalarca başvurduğu görülür. Örneğin, her şeyin Allah'tan gelip yine O'na döneceği, Kur'ânî, dolayısıyla her müslümanın kabul ettiği İslâmî bir hakikattir. Zira Hûd sûresinin 123. âyetinde şöyle buyrulmaktadır: "Her iş O'na döndürülür."⁸⁶ Âdem Fassi'nın hemen başında Hz. Âdem'in, âlemin ruhu ve cilâsı olması için yaratıldığını izaha çalışırken, her şeyin Allah'tan başlayıp yine O'na döneceği gerçeğine değinen İbnü'l-Arabî, bunu kuvvetlendirmek için yukarıdaki âyet metninden yararlanmıştı. Âyet eserde şu şekilde yer almaktadır:

"Her işin başlangıcı da sonu da
O'ndandır. Her iş O'na döndürülür. Tıpkı O'ndan başladığı gibi."⁸⁷

Müellifin kendi ifadesini kuvvetlendirmek için seçtiği âyetleri, daima lafzî olarak değil mânâ olarak da iktibas ettiği görülür. Örneğin Hûd Fassi'nda: "Biz, Allah'ın kendi hakkında indirmiş olduğu âyetlerde yahut kendisine ait bize gönderdiği gerçek haberlerde tenzih olsun, tenzihin gayri olsun, tahditten başka bir şey bulmadık"⁸⁸ diyen müellif, bu düşüncesini delillendirmek için, Allah'ın mahkûkatı yaratmazdan evvel *amâda* olduğunu beyan eden hadisi⁸⁹ zikrettikten sonra,

82 *Fusûs*, (Musa Fassi), s. 113; 314; IV/189.

83 *Şuarâ*, 26/23.

84 *Şuarâ*, 26/28.

85 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 4, s. 190-191.

86 *Hûd*, 11/123.

87 *Fusûs*, (Âdem Fassi), s. 3; 23; I/119.

88 *Fusûs*, (Hûd Fassi), s. 45; 132-133; II/301.

89 Ebû Zeyn el-Ukaylî adındaki bir a'râbînin Hz. Peygamber'e: "Rabbimiz bizi yaratmadan önce nerede idi?" şeklindeki sorusuna karşılık, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Altında ve üstünde hava olmayan amâda idi" buyurmuştur. (bk. Tirmizî, *es-Sünen*, Tefsir, XI, 1; İbn

Kur'ân'dan da üç âyetin mânâsına atıfta bulunmaktadır:

(...) “Sonra Arş’a istivâ ettiğini⁹⁰ söyledi. Bu da aynı şekilde bir tahdittir. Daha sonra semâda ve arzda olduğunu⁹¹ ve nerede olursak olalım bizimle beraber olduğunu⁹² zikretti.”⁹³

Vahdet-i vücûd düşüncesi ekseninde Allah Teâlâ'nın her mahdûd olan şeyde tecellî ettiğini ileri süren İbnü'l-Arabî, pek çok İslâm âlimine göre oldukça tartışmalı bu yorumuna, Kur'ân'dan deliller getirmektedir. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Zira aklın kavrama kapasitesinin üzerinde olan bu tarz görüş ve düşünceleri, en azından aklın sınırlarına yaklaştırıp kolay kabul edilmesini sağlama amacına yönelik bu tür çabaların, eserde oldukça yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir.

B. İzah Edilen Konuya Örnek Verme Amacı

İbnü'l-Arabî *Fusûsu'l-Hikem*'de bazen izah ettiği konunun daha iyi anlaşılması, bazen ise söylediklerinin asılsız olmadığını ispat etmek için Kur'ân'dan örnekler sunmaktadır. Kur'ân'dan verdiği bu örnekleri kimi zaman lâfzen, kimi zaman mânâ olarak aktarmakta olup aşağıdaki metinde mânâ aktarımıyla örneklendirmenin misâlini görmek mümkündür:

“Şeriata tâbî mü'min bir kimse, tenzih eder ve tenzihte kalıp onun dışında başka bir şey tanımazsa, sû-i edeb (edepsizlik) etmiş ve farkında olmadan hem Hakk Teâlâ'yı hem de peygamberleri (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) yalanlamış olur. Ve zanneder ki doğru yolda olup gayesine ermiştir; oysaki o yolunu kaybetmiş ve şaşırmıştır. Bu haliyle o, (ilâhî hükümlerin) bazısına inanıp bazısını inkâr edenler gibidir.”⁹⁴

Başından sonuna kadar tenzih ve teşbih konusunun işlendiği Nuh Fası'nın ilk satırlarında yer alan bu ibare ve öncesinden anlaşıldığı kadarıyla İbnü'l-Arabî'ye göre, Allah Teâlâ'yı mümkün varlıkların noksanlıklarından ve

Mâce, *es-Sünen*, Mukaddime 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. IV, ss. 11-12.) Tasavvuf literatüründe ise “amâ” kelimesi, *vâhidîyyet veya ahadiyyet* gibi terimlerle ifade edilen mertebe için kullanılmaktadır. (bk. Süleyman Uludağ, “Amâ”, *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 553.)

90 bk. A'raf, 7/54; Yunus, 10/3; Ra'd, 13/2; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadid, 57/4.

91 “Gökteki ilâh da, yerdeki ilâh da O'dur.” Zuhruf, 43/84.

92 “Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.” Hadid, 57/4.

93 *Fusûs*, (Hûd Fası), s. 45; 133; II/301.

94 *Fusûs*, (Nuh Fası), s. 16; 53; I/259.

insanların kemâlâtından tenzih etmek, bir nevi Allah'ı takyid ve tahdit etmektir ve edep dışıdır. Çünkü tenzih, Allah'ı bütün mevcûdattan ayırmak ve O'nun zuhûrunu belli mertebelere tahsis etmek olduğu için yanlıştır. Oysaki bütün varlıklar, Hakk'ın birer görüntüsünden ibarettir. Allah onlarda zâhir olmakta ve tecellî etmektedir. Bu yüzden Allah'ı belli sıfatlara hapsetmek ve bazılarında tenzih etmek, ilâhî hükümlerin bazısına inanıp bazısına inanmamak gibidir. Çünkü doğru olan tenzihle birlikte teşbihe sarılmaktır.⁹⁵

Görüldüğü gibi burada sırf tenzih yolunu tutup teşbihe yaklaşmayanların durumuna örnek olarak, ilâhî hükümlerin bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlar gösterilmiştir ki, bu örnek Kur'ân'ın şu âyetinin mânâsına atıftır:

“Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını
inkâr mı ediyorsunuz?”⁹⁶

Yukarıdaki örnekte anlatılan konuyu pekiştirmek amacıyla Kur'ân'dan bir âyetin mânâsının misal gösterildiğini gördük. Aşağıdaki ibarede ise, aynı amaçla âyetin lafzının iktibas edildiğini görmekteyiz:

“Muhammedî, (Hz. Muhammed'in davetine uyup) geldi ve böylece anladı ki, Allah'a davet, O'nun zâtı ve hüviyeti açısından değil, isimleri açısından-
dır. Nitekim Allah: 'Takvâ sahiplerini heyet halinde Rahman' (ın huzurun)a topladığımız gün...'⁹⁷ buyurmuştur.”⁹⁸

İbnü'l-Arabî Nuh Fası'nda Allah'a davetin bir mekr olduğundan bahsederken, Muhammedî davetten söz açmakta ve bu davetin Allah'ın zâtına değil esmâsına olduğunu söylemektedir. Yani bu davette kullar, Allah'ın bir isminden bir diğer ismine davet olunmaktadır. Örneğin Mudill isminin mazharı olan bir kimse, hidâyete erştirilmek istenirse Hâdî ismine davet olunur ki, böylece bu ismin mazharı olsun ve doğru yolu bulsun. Bunun örneği ise Kur'ân'daki:

‘Takvâ sahiplerini heyet halinde Rahman' (ın huzurun)a topladığımız gün...’⁹⁹ âyetidir. Zira İbnü'l-Arabî'nin bu âyetten anladığına göre muttakîler, dünyada iken Cebbâr isminin ihâtası altındadırlar. Çünkü ittikâ, ceberût ve satvet ifade eden bu ismin terbiyesinden doğar. Onlar dünyada Cebbâr isminin mazharı olduklarından, âhirette Rahman isminin mazharı olurlar ve rahmete gark olurlar. Kafirler için ise bunun zıddı söz konusudur. Onlar

95 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 259-260.

96 Bakara, 2/85.

97 Meryem, 19/85.

98 *Fusûs*, (Nuh Fası), s. 19; 60; I/288.

99 Meryem, 19/85.

dünyada iken Rahman isminin mazharı olup nefsânî hazlardan istifade ettikleri için, âhirette Cebbâr ve Muntakîm isimlerinin tahtında toplanıp onlardan intikam alınır.¹⁰⁰

C. Başka Bir Âyeti Tefsir Etme Amacı

Yüzyıllar boyu müfessirlerce kullanılan “âyetin âyetle tefsiri” metodunu, İbnü'l-Arabî'nin âyetleri yorumlayışında da görmek mümkündür. Nuh Fası'nda Hz. Nuh'un kavminden bahseden *“Büyük büyük tuzaklar kurdular”*¹⁰¹ âyetini ele alan İbnü'l-Arabî bu âyetle, Allah'a davet etmenin bir mekr, tuzak, hile ve aldatmaca olduğunu anlatmaya çalışır. Zira ona göre davet eden, davet olunan ve kendisine davet edilen şey birdir, aynı varlıktır. Çünkü âlemde vahdet-i vücûd vardır; yani bir tek varlık vardır ki o da Allah Teâlâ'dır.¹⁰² Yine ona göre Hz. Nuh, kavmini mekr ile davet ettiği için onlar da mekr ile cevap vermişlerdir. Çünkü Hz. Nuh Allah'ın Zâtına çağırıştır. Halbuki Allah'ın zâtı ve ehadiyyeti itibariyle çağırılan ve çağırılan aynıdır. Dolayısıyla bu bir mekrdir. Oysaki Hz. Muhammed basiret üzere, yani Allah'ın esma ve sıfatlarına davet etmiştir. Nitekim âyette *“De ki: İşte benim yolum budur. Allah'a basiretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar (böyleyiz)”*¹⁰³ buyrulmaktadır. İşte müellif bu âyetin *“Allah'a basiretle davet ederim”* kısmını, önceki âyeti açıklayıcı olarak almaktadır.¹⁰⁴

Görüldüğü gibi ikinci âyet fass ile bağlantılı olmadığı halde, fassla ilgili bir âyetin tefsirinde yararlanılmak üzere esere alınmıştır. Ayrıca tefsir amacıyla alınan ikinci âyetin lâfzen iktibas edildiği görülmektedir. Bazı durumlarda ise tefsir eden âyetin mânâ olarak alındığı görülür. Örneğin, yine aynı fassta yer alan ve Hz. Nuh'un duası olarak nakledilen: *“(Ey Rabbim) Zâlimlerin ancak dalâletini (şaşkınlıklarını) artır”*¹⁰⁵ âyetini tefsir etmek için alınan âyetin mânâsına atıfta bulunulmuştur. İbare şöyledir:

“Zâlimlerin ise (ki kitaba vâris olan seçilmiş üç grup kuldun ilki olan ve diğer iki grup olan “muktesid” ve “sâbık”tan önce zikredilen, nefislerine zulme-

100 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.I, ss. 288-289.

101 Nuh, 71/22.

102 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 287.

103 Yusuf, 12/108.

104 bk. *Fusûs*, (Nuh Fası), s. 19; 59; c. I, ss. 287-288.

105 Nuh, 71/24.

denlerdir) ancak sapıklıklarını, (yani hayretlerini) artır.”¹⁰⁶

Müellif Hz. Nuh'un duasında geçen “zâlimler” kelimesini Kur'ân'ın şu âyetinin anlamına telmih yaparak izah etmektedir:

“Sonra ki-
tabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefisine
zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne ge-
çendir.”¹⁰⁷

Her iki âyeti de alışılmışın dışında yorumlayan İbnü'l-Arabî'ye göre, kâfir kabul edilen Hz. Nuh'un kavmi ile ilgili yukarıdaki âyet, bâtinî anlamda Allah'ın en seçkin kullarını anlatmaktadır. Buna göre zâlimlerden murad nefislerine zulmedenler, yani nefislerini eğitip dize getiren seçkin kullardır. Bu yorumunu kuvvetlendirmek için Fâtır 32. âyete atıf yapan müellif, delil olarak aldığı âyeti de yine alışılmışın dışında bir yoruma tabi tutar. Zira âyetten pek çok müfessirin anladığına göre nefisine zulmedenler bu ümmetten olduğu halde Kur'ân'ın gereği ile amel etmeyenler; muktesıdlar, bazen amel edip bazen etmeyenler; sâbıklar ise Kur'ân'ı gereği gibi yaşayıp hayırlarda en önde yer alan kullardır.¹⁰⁸ Bu âyeti İbnü'l-Arabî ise şöyle yorumlamaktadır: Burada zikri geçen üç tâifenin üçü de Allah'ın seçkin kullarıdır. Bunlardan en üstünü ise nefislerine zulmedenler, yani nefislerini eğitip Hakk'a raptedenlerdir.¹⁰⁹

Burada bizim için mühim olan nokta, Fâtır 35/32 âyetinin, Nuh 71/24 âyetini tefsir etmek amacıyla esere mânâ olarak alınmış olmasıdır. Ayrıca hem tefsir eden hem de tefsir edilen âyetin işârî olarak yorumlandığı görülmektedir. Bu durum aynı amaçla iktibas edilen âyetlerden hemen hemen hepsi için geçerlidir. Zira *Fusûs* tasavvûfî bir eserdir ve müellifinin tasavvufî görüşlerini özetlemek için kaleme aldığı bir kitaptır.

D. Fassa Adını Veren Peygamberle İlgili Âyet Sunma Amacı

Fusûs'ta yer alan fasslardan hemen hemen hepsi, ilgili peygamber hakkında nâzil olmuş birtakım Kur'ân âyetlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla eserde yer

106 *Fusûs*, (Nuh Fassı), s. 19; 61; I/297.

107 Fâtır, 35/32.

108 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, c. 4, s. 3993; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesir el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rîfet, Beyrut 1996, c. 3, s. 562-563; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dersaadet, ts., c. 2, s. 576-577; Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâfan Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c. 3, s. 594-595.

109 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 297-298.

alan bazı âyetlerin fass ile daha doğrusu o fassa ismini veren peygamberle bağlantılı olduğu için iktibas edildiğini söylemek mümkündür.

Pek çok fassta bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Âdem Fassı'nda Hz. Âdem'in yaratılışını; Nuh Fassı'nda Hz. Nuh'un kavmini dine davetini; Musa Fassı'nda Hz. Musa'nın doğumunu, annesi tarafından nehre bırakılışını, Firavun'la maceralarını, Hızır (a.s.)'la buluşmasını; İsa Fassı'nda Hz. İsa'nın doğumunu, Hz. Meryem'in Cebrail'le karşılaşmasını; İshak Fassı'nda Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi ile ilgili rüyasını vb. konu edinen âyetlerin iktibasları bunlardan sadece birkaçıdır.

E. Yazarın Kendi Cümlesini Kur'ân Metni ile İfade Etme Amacı

Eserdeki bazı âyetleri müellifin teberrüken aldığını görmekteyiz. Yani müellif bir şey söylemek istediğinde bazen bunu âyet lafzını kullanarak söylemektedir.

Harun Fassı'nda geçen şu cümle, bunun bir örneğidir:

“Şu halde (peygamber), kendisine ihtiyaç duyulan, ancak mücmelen (ayrıntısız) bilinebilen fakat görünmeyen, gözler tarafından idrak edilmesi mümkün olmayıp kendisi eşyanın aynalarında beliren lütfu ve sirâyeti ile gözleri kaplayan¹¹⁰ bir ilâha davet eder.”¹¹¹

Burada müellif peygamberlerin kendisine davet ettikleri ilâhın, yani Allah'ın vasıflarını sayarken, O'nun gözle görülmesinin mümkün olmadığını söylemek istemiş, bunun için ise aynı mânâyı ifade eden bir âyet metnini kullanmıştır.

Sonuç

İbnü'l-Arabî *Fusûs*'una Kur'ân'dan alıntı yaparken temelde iki metod kullanmıştır. Bunlardan birincisini, âyet metnine sadık kalarak lâfzen yaptığı iktibaslar; – ki eserdeki âyetlerin büyük çoğunluğu bu yöntemle iktibas edilmiştir – ikincisini ise, âyetin mânâsını esas alarak yapmış olduğu iktibaslar oluşturmaktadır. Bu iki metodun her ikisinde de, iktibas ettiği âyetlerin birer alıntı olduğunu kimi zaman belirtmiş, kimi zaman ise buna gerek duymamıştır.

Eserinde yer verdiği âyetlerden pek çoğunu açıkça tefsir eden müellif, kimi zaman ise sadece âyetin tefsirine ışık tutacak birtakım açıklamalarla yetinmiştir. Hiç tefsir etmediği âyet sayısı ise oldukça azdır ve bunların önemli bir kısmını teberrüken aldığı âyetler oluşturmaktadır.

110 En'am, 6/103.

111 *Fusûs*, (Harun Fassı), s. 104; 293; c. IV, s. 123.

Eserdeki âyetlerin iktibasının ana gayesi, yazarın tasavvufî düşüncelerini Kur'ân'a dayandırarak desteklemek istemesi olmakla birlikte, kimi zaman bu ana gayeye ek olarak, kimi zaman ise müstakil olarak başka amaçların da olduğu görülür. Örneğin, zikredilen gayeye mâtuf olarak almış olduğu bir âyeti tefsir etmek için, Kur'ân'ın başka bir âyetinden yararlandığı görülür ki, bu ikinci âyetin iktibas edilmesinin iki sebebi vardır. Bunlardan ilk göze çarpanı, başka bir âyeti tefsir etmektir. Fakat asıl amaç, önceki âyetle desteklemeye çalıştığı düşüncesini daha da kuvvetlendirmektir.

Fass ile ilgili olduğundan dolayı iktibas edilen âyetler için de aynı durum söz konusudur. Zira, tasavvufî düşüncelerini, Kur'ân'da adı geçen peygamberlerle irtibatlandırıp, her birine nisbet ettiği değişik hikmetleri 27 bölümde açıklayan müellif, fassa adını veren peygamberle ilgili bazı âyetler zikretmektedir. İşte bu âyetlerin iktibasının gözüken amacı, başlıkla alakalı olmasıdır. Fakat başlığın da, başlığa adını veren peygamberin de, İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini oturtmak için seçilmiş birer dayanak olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu âyetlerin de, ilgili görüş ve düşüncelere destek olması için alınmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunların dışında bazı âyetler vardır ki, bunların iktibasında, yazarın kendi doktrinini kuvvetlendirmek istemesine yönelik bir amaç tespit edebilmek oldukça güçtür. Örneğin, bazı yerlerde müellif, kendi cümlesi içinde, cümlesinin devamı izlenimi verecek şekilde bir âyet zikretmektedir. Âyetle ilgili herhangi bir yoruma rastlanmayan böyle durumlarda, âyetin teberrüken alındığı düşünülmekte, müellifin bunu da delil amaçlı iktibas ettiğini düşünmek zorlaşmaktadır. Fakat âyetin geçtiği ifade tahlil edilip de, bu ifadenin, müellifin önemli bir düşüncesini yansıttığı fark edildiğinde durum değişmektedir. Zira bu durumda müellif, kendi zihnindeki mânâyı âyet lafzına dökerek ifade etmekte ve âyete o mânâyı yüklemektedir. Dolayısıyla yine aynı ana gayeye âyeti zikrettiği ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Afîfî, "İbnü'l-Arabî İle İlgili Araştırma Serüvenim", çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2000.
- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Musned*, Muessesetu Kurtuba, Mısır, ts.
- Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, 3. Basım, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 1999.
- Claude Addas, *İbn Arabî Kibrî-i Ahmer'in Peşinde*, çev. Atilla Ataman, 3. Baskı, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Ebu Abdurrahman b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, Mısır 1964.
- Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul 2008.

bul 2002.

Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979.

Ignaz Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu, Denge Yay., İstanbul 1997.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesir el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rifet, Beyrut 1996.

İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, İstanbul 1287.

Kâşânî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Mısır 1321.

Mahmut Erol Kılıç, "Fusûsu'l-Hikem", *DİA*, İstanbul 1996.

Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetü't-Tefâsîr*, Dersaadet, ts.

Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1992.

Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 2. Baskı, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998.

Süleyman Ateş, *Kur'an'da Peygamberler Tarihi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004.

Süleyman Uludağ, "Amâ", *DİA*, İstanbul 1989.

Süleyman Uludağ, *İbnü'l-Arabî*, TDVY, Ankara 1995.

Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemre, 4. Baskım, Kaknüs Yay., İstanbul 2005.